

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۱۴۲ - ۱۲۵

شناسایی و اعتبار یابی اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت از نظر موکلان^۱

ولی شیرپور^۲

چکیده

پژوهش حاضر باهدف شناسایی و اعتبار یابی اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت از نظر موکلان انجام شده است. در این پژوهش از دو روش تحلیل اسنادی و پیمایشی استفاده شده است. جامعه پژوهش دودسته شامل: الف) کتب و مراجع و منابع مکتوب و الکترونیک موجود در زمینه حقوق و وکالت می‌باشد که به منظور دستیابی به شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت مورد بررسی قرار گرفت، ب) دسته دوم متشکل از موکلان (افراد) که حداقل یک‌بار وکیل دادگستری انتخاب کرده بودند) در استان اردبیل می‌باشند. نمونه پژوهش ارباب‌رجوع شامل ۵۰ نفر بودند که از بین افراد مراجعه‌کننده به دادگستری شهرهای اردبیل، مشکین‌شهر و پارس‌آباد که دارای پرونده قضایی و وکیل بودند، به صورت تصادفی انتخاب شدند. ابزارهای گردآوری اطلاعات فرم فیش‌برداری و فرم پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد که پایایی آن از فرمول آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۳ به دست آمد. برای تحلیل داده‌های حاصل از متون از تحلیل کیفی و کدگذاری و برای تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه از آمارهای توصیفی و آمار استنباطی شامل: آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد که مهم‌ترین اصول اخلاقی وکالت از نظر موکلان شامل: رعایت حدود اختیارات در وکالت، عدم ایجاد اخلاقی در روند کاری جلسه دادگاه، پیگیری لازم در تعقیب دعوی، صداقت، حفظ اسرار موکل، عدم استفاده از راه‌های غیراخلاقی، اعلام صریح و شفاف حق‌الوکاله و... می‌باشند.

واژگان کلیدی

اصول اخلاقی، وکالت، اخلاق، سلوک حرفه‌ای، موکل.

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری آقای ولی شیرپور در رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی می‌باشد.
۲. مربی گروه الهیات و حقوق دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

طرح مسأله

اخلاق از مباحث مهم قرآنی است؛ چرا که این کتاب آسمانی یکی از اهداف انبیاء را تزکیه مردم معرفی کرده است. انسان بدون دستیابی به اخلاق شایسته، مقام خلیفه‌الله را درک نخواهد کرد. انسان منهای اخلاق، مانند حیوان خطرناکی است که میان ظلم و عدل فرق نمی‌گذارد و همه چیز را به آتش می‌کشد و موجب فساد عالم می‌شود (کشمیری، ۱۳۸۸).

اخلاق همواره مقوله‌ای محوری در عرصه حیات اجتماعی انسان بوده است. رعایت اصول اخلاقی در همه ابعاد زندگی بشر یکی از مهم‌ترین راه‌های حفظ و ارتقای سلامت زندگی اجتماعی است (ساکی، ۲۰۱۱). اینکه در ارتباط با دیگران، طبیعت، موجودات غیرانسانی و دیگر پدیده‌های عالم هستی، چگونه باید فکر و عمل کرد از جمله مباحث و سؤالاتی است که اخلاق را در جایگاه مهم‌ترین امور زندگی بشری قرار می‌دهد. این امر به‌ویژه در دوران معاصر که گسترش فناوری‌های علمی، انسان را هرروز با مفاهیم و مقولات جدیدی آشنا می‌سازد که پیش‌ازین حتی تصور آن را نیز نمی‌کرد اهمیتی دوچندان می‌یابد (مرادی، ۱۳۹۰).

اخلاق در معنای اصل اخلاقی، عبارت از اصولی درست و خطاست که به‌وسیله یک شخص و گروهی پذیرفته می‌شود و اخلاق در معنای کُد اخلاقی، نظامی از اصول حاکم بر اخلاق و رفتار قابل قبول محسوب می‌گردد. در مفهومی خاص، اخلاق در معنای فلسفه اخلاق یا علم اخلاق به مطالعه فلسفی ارزش‌ها و قواعد اخلاقی تعبیر شده است. اخلاق شاخه‌ای از فلسفه است که پرسش‌هایی راجع به اخلاق علمی را مورد بررسی قرار می‌دهد. یعنی مفاهیمی نظیر خیر در مقابل شر، اصالت در مقابل عدم اصالت، درست در مقابل خطا و مسائل عدالت، عشق، صلح و فضیلت؛ اخلاق، تصمیم‌گیری درباره بایدها و نبایدهاست و مردم از زمان‌های دیرین همواره به دنبال یافتن بهترین رهگذرها برای رفع مشکلات اجتماعی در پرتو اخلاق و به‌واقع تصمیم‌گیری‌های اخلاق بوده‌اند و سرانجام اینکه اخلاق، علم نسبت‌های موجود میان اذهان و اراده‌ها و اعمال انسان‌هاست؛ به همان وجه که هندسه علم نسبت‌های بین اجسام است. درواقع به زبانی ساده‌تر، اخلاق نوعی هنر است؛ هنر انجام رفتارهای آزاد و مبتنی بر خرد (ساعد، ۱۳۹۰).

کلمه Ethics به معنای اصول اخلاقی برای اولین بار در قرن چهارم قبل از میلاد توسط فیلسوف یونانی ارسطو به‌کاربرده شد که این کلمه ریشه در کلمه یونانی "ethos" دارد. "ethos" به معنی عادت و شخصیت معنوی می‌باشد. اصول اخلاقی، عبارت از آموزش فلسفی اخلاق، توسعه آن، اصول و هنجارهای مربوط به آن و نقش آن در جامعه است. به عبارتی بهتر، Ethics یا اصول اخلاقی مجموعه هنجارهای رفتاری و اخلاقی هر گروه اجتماعی می‌باشد. رعایت اصول اخلاقی در همه ابعاد زندگی بشر یکی از مهم‌ترین راه‌های حفظ و ارتقای سلامت زندگی اجتماعی است (آهنگچیان و همکاران، ۱۳۹۵).

اصول اخلاق کاری به‌عنوان وظایف اخلاقی در واقع تعهداتی است که اشخاص بر اساس وجدان و اخلاق، خود را ملزم به انجام آن می‌دانند. این‌گونه وظایف دامنه بسیار وسیع و گسترده‌ای دارند و در جوامع مختلف بر اساس شرایط فرهنگی، اجتماعی و دینی دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد. البته در مشاغلی که برحسب نوع خدماتی که به مردم ارائه می‌نمایند از قبیل پزشکی، وکالت، معلمی، اصول مأموران انتظامی و قضات دارای اهمیت و حساسیت خاصی می‌باشند. یکی از مسائل اساسی مربوط به اصول اخلاقی حقوقی که به‌عنوان یکی از انواع مختلف اصول اخلاقی کاری محسوب می‌شود هنجارهای اخلاق کاری یک حقوق دان و مقرراتی کردن و همچنین اجرای آن می‌باشد. حقوقدان نه‌تنها باید در کار خود حرفه‌ای باشد، بلکه همچنین باید از کیفیت‌های معنوی و اخلاقی بالایی نیز برخوردار باشد. اصول اخلاقی وکیل یکی از انواع مختلف اصول اخلاقی حقوقی می‌باشد که شامل رفتارهای حرفه‌ای او در حدی است که شایسته نماینده بودن سازمان حقوقی یا کانون وکلا باشد.

با توجه به کم‌رنگ شدن نظام سنتی اخلاقی در جوامع و رشد پرشتاب علم و فناوری، توجه به نقش اخلاق موضوع بسیار مهمی تلقی می‌شود (جباری، ۲۰۱۰).

وکلا بازوی تقویتی قضات و دادرسان در دادگستری و دفاع از ستم‌دیدگان به شمار می‌آیند. کار وکیل فقط دفاع از متهم بی‌نگاه به محق بودن یا نبودن او نیست. وکیل در راهنمایی موکل برای گام برداشتن در راه درست و به‌نجار قانونی و یاری‌رسانی به دادگستری و آشکاری حق و حقیقت سهم‌سهم‌گینی بر دوش می‌کشد و از این رهگذر یار و یاور دادرسان و مجریان عدالت خواهد بود. به‌راستی آینده وکالت و توفیق وکیل در گرو پاسداشت شرف و شأن این حرفه است که همگام با اوضاع و احوال گوناگون جوامع بشری نمودار می‌گردد (ساکت، ۱۳۸۵).

لازم به ذکر است که مسائل و مشکلات مربوط به اصول اخلاقی وکیل مدت طولانی است که در مرکز توجه و دقت نظریه‌پردازان و فعالان حقوقی قرار دارد و هم‌اکنون نیز توجه به این مسائل و مشکلات ادامه دارد. با این وجود، متأسفانه هنوز هم این مسائل و مشکلات به‌طور جامعی مورد حل و فصل قرار نگرفته‌اند. اصول اخلاقی را می‌توان به‌مثابه‌ی سکه‌ای دورو تلقی نمود که از یکسو حاوی حق و از سوی دیگر حامل تکلیف است. حق مزبور متعلق به موکل بوده و آن عبارت است از ضرورت رعایت اخلاق حرفه‌ای وکالت نسبت به وی در مراودات و مناسبات با وکیل خویش و تکلیف مزبور نیز ناظر بر وکیل بوده و آن الزام او دایر بر رعایت موازین اخلاقی در مواجهه با موکل، کانون و تشکیلات قضایی و افراد طرف دفاع در پرونده می‌باشد. با توجه به آنچه بیان شد هدف از انجام پژوهش حاضر شناسایی و اعتباریابی اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت از نظر موکلان می‌باشد.

روش پژوهش

در این پژوهش از دو روش تحلیل اسنادی و پیمایشی استفاده شده است. جامعه پژوهش حاضر دودسته می‌باشند: دسته اول شامل اسناد، کتب و مراجع و منابع مکتوب و الکترونیک موجود در زمینه حقوق و وکالت می‌باشد که به منظور دستیابی به شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت مورد بررسی قرار گرفت، دسته دوم جامعه پژوهش متشکل از موکلان (ارباب رجوع یا کسانی که دارای پرونده قضایی و وکیل می‌باشند) استان اردبیل می‌باشند. نمونه پژوهش ارباب رجوع شامل ۵۰ نفر بودند که از بین افراد مراجعه کننده به دادگستری شهرهای اردبیل، مشکین شهر و پارس آباد که دارای پرونده قضایی و وکیل بودند، به صورت تصادفی انتخاب شدند. ابزارهای گردآوری اطلاعات در این پژوهش فرم فیش برداری و فرم پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد که روایی صوری و محتوایی فرم پرسشنامه از دید صاحب نظران دانشگاهی و پایایی آن از فرمول آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۳ به دست آمد. برای تحلیل داده‌های حاصل از متون، از تحلیل کیفی و کدگذاری و برای تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه از آمارهای توصیفی شامل؛ میانگین، انحراف استاندارد و خطای انحراف استاندارد و آمار استنباطی شامل؛ آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

ابتدا شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت از کتب و مراجع و منابع مکتوب و الکترونیک موجود در زمینه حقوق و وکالت با استفاده از فرم فیش برداری استخراج و جمع‌آوری شد. بدین صورت که تمام عبارات، کلمات و جملاتی که در رابطه با شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت بود از اسناد، کتاب‌ها، مقالات علمی - پژوهشی، مقالات ارائه شده در همایش‌های علمی خارجی و فارسی شناسایی و استخراج گردید. هدف از این مرحله دستیابی به فهرست جامعی از مصادیق مورد توجه در ارتباط با شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت بود که در نهایت فهرستی مشتمل بر ۳۱ مصداق گردآوری شد؛ که در جدول شماره (۱) آورده شده‌اند.

جدول شماره (۱). شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت

۱.	رعایت حدود اختیارات در وکالت
۲.	پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی
۳.	رعایت مصلحت موکل
۴.	وفاداری و امانت داری نسبت به موکل
۵.	تشویق به صلح و سازش
۶.	رعایت و حفظ شأن وکالت

۷.	صداقت، درستکاری و حسن نیت
۸.	احترام و فروتنی و قاطعیت و شجاعت توأم با انعطاف‌پذیری بجا
۹.	دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در حرفه وکالت
۱۰.	رعایت محرمانگی اطلاعات و حفظ اسرار موکل
۱۱.	نپذیرفتن وکالت از جانب طرفین دعوا و نیز راهنمایی نکردن هر دو باهم (تعارض منافع)
۱۲.	عدم استفاده از راه‌های غیراخلاقی و غیرقانونی جهت جمع‌آوری مدارک
۱۳.	اعلام صریح و شفاف حق‌الوکاله به موکل
۱۴.	احساس مسئولیت در مقابل حرفه و صنف وکلا
۱۵.	رفتار مسئولانه و رسمی در انظار عمومی
۱۶.	رفتار مسئولانه در قبال کارآموزان به‌عنوان وکیل سرپرست
۱۷.	رفتار مسئولانه توأم باادب و نزاکت در مقابل مقامات اداری و قضایی
۱۸.	دوری از ایجاد مزاحمت و سوءاستفاده از همکاری، کارمند، موکل و مشاوره‌جو
۱۹.	دفاع از منافع موکل خود و کمک حقوقی لازم به او
۲۰.	استفاده بجا از ادله مربوط به منافع مادی و معنوی موکل در مراجع قضایی، اداری و انتظامی
۲۱.	حفظ وجدان کاری، بهره‌گیری از روش‌ها و ابزارهای قانونی درراه کمک حقوقی بهتر به موکل خود
۲۲.	برخورداری از قابلیت‌های کاری، معنوی و روان‌شناختی بالا و در حد شایسته برای یک وکیل
۲۳.	برخورداری وکیل از راهبردهای معنوی در انتخاب راهکار تحت شرایط درگیری
۲۴.	رعایت ادب و احترام و نزاکت در لویح و مذاکرات شفاهی در دادگاه
۲۵.	رفتار احترام‌آمیز با قاضی و دیگر افراد درگیر در پرونده
۲۶.	اجرای کامل مسئولیت‌های تعیین‌شده توسط قانون
۲۷.	عدم سو استفاده از اسراری که در اختیار او گذاشته‌شده برای منافع شخصی خود و دیگران
۲۸.	اجتناب از دعوت و تحریک کردن موکل یا افراد دیگر به انجام کارهای غیرقانونی و متناقض با شأن وکالت
۲۹.	عدم مانع‌تراشی برای کار قضاوت در جلسات دادگاهی
۳۰.	صبر و بردباری در جلسات دادگاه و عدم قطع کردن حرف طرفین
۳۱.	عدم ایجاد اختلال در روند کاری جلسه دادگاه

توضیح و تشریح شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای در شغل وکالت
- رعایت ادب و احترام و رفتار احترام‌آمیز با مقامات اداری و قضایی و دیگر افراد درگیر در پرونده و عدم ایجاد اخلال در روند کاری جلسه دادگاه

حفظ حرمت اشخاص و مقامات قضایی، اداری، همکاران و دیگر اصحاب دعوی از تکلیف وکالت می‌باشد که در سوگندنامه نیز آمده است. این تکلیفی است که وکلا می‌بایست در دفاتر، لوائح و مذاکرات کتبی و شفاهی خود آن را رعایت کنند. بخصوص زمانی که تحت تأثیر فشارهای روحی و روانی و هیجانات ناشی از امر دفاع قرار می‌گیرند. این تکلیف علاوه بر سوگندنامه در ماده ۴۲ قانون وکالت مصوب ۱۳۱۵ و ماده ۸۰ آیین‌نامه لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۲۴ نیز آورده شده است.

- رعایت و حفظ شأن وکالت و رفتار مسئولانه و رسمی در انظار عمومی

در مقام «شأن وکالت» همان بس که در قرآن کریم خداوند چندین بار خود را وکیل خطاب نموده است. مردم قشر وکلا را دارای ارزش والا و فرهیخته می‌دانند. استفاده مردم از وکیل و وزیر در مقام سخن‌نشان از بزرگی این واژه دارد. رفتار و کردار وکیل از قبیل نظم و انضباط کار، پوشش، حرف زدن، خندیدن، غذا خوردن، رانندگی کردن و... از دیدگاه مردم می‌تواند بیانگر شان وکلای دادگستری باشد.

- وفاداری و امانت‌داری نسبت به موکل و نپذیرفتن وکالت از جانب طرفین دعوا و نیز راهنمایی نکردن هر دو باهم (تعارض منافع)

امانت‌داری یکی از خصایص پسندیده است که تمام جوامع بشری آن را ارج می‌نهند زیرا امانت‌داری یک حسن عقلی است و تمام آحاد مردم مکلف به رعایت این وظیفه شرعی و قانونی و اخلاقی می‌باشند. در عقود مانند وکالت وجود این خصیصه در وکیل یک شرط ضمنی است و از اهمیت بسزایی برخوردار است. در دین مبین اسلام نیز توصیه و سفارش‌های موکدی به امانت‌داری شده است. چنانچه خداوند در قرآن به ادای آن دستور می‌دهد (نساء: ۵۸) و آن را یکی از صفات پیامبران (شعراء: ۶۳، ۷۸، ۱۴۳، ۱۲۵، ۱۰۷) و مؤمنان (مؤمنون: ۸) ذکر می‌کند در این باب رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «کسی که امانت‌دار نیست، دین ندارد» (مرادی، ۱۳۹۰: ۳۹).

اگر وکیل به موکل وفادار نبوده و نسبت به او خیانت نماید در صورت اثبات برای همیشه از شغل وکالت محروم می‌گردد و موکل نیز می‌تواند کلیه زبان‌های وارده را از وکیل مطالبه نماید (ماده ۴۱ قانون وکالت ۱۳۱۵).

- پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی

وکیل موظف است پیگیری‌های لازم را جهت تعقیب و پیشبرد دعوی انجام دهد و به نحو شایسته وظایف خود را در این مورد به انجام رساند. وکیل باید نهایت تلاش خود را در پیشبرد

دعوی و دفاع از موکل خود بنماید و در مورد دعوی که اطلاعات لازم و تخصصی در آن ندارد از قبول وکالت بپرهیزد زیرا این عدم علم و آگاهی می‌تواند نقش مؤثری در سرنوشت دعوی داشته باشد و باعث تضییع حقوق موکل گردد. وکیل باید همیشه در جریان پرونده باشد و با مطالعه و توجه کامل به تنظیم لوایح دفاعیه پرداخته و در جلسات رسیدگی حضور بهم رساند و همچنین از اعمالی که باعث اطاله دادرسی می‌گردد خودداری نماید.

– رعایت مصلحت موکل

بر اساس ماده ۶۶۷ قانون مدنی، وکیل ملزم به رعایت مصلحت موکل می‌باشد و حتی باید مصالح موکل را بر منافع خود ترجیح دهد. این ماده مقرر می‌دارد که «وکیل باید در تصرفات و اقدامات خود مصلحت موکل را مراعات نماید...».

– صداقت و درستکاری

وکیل ملزم به رعایت صداقت در انجام کلیه فعالیت‌های وکالتی خود نسبت به موکل می‌باشد در انجام مشاوره حقوقی وکیل باید با صداقت کامل اظهار نظر نماید (قهرمانی، ۱۳۷۷: ۱۴۴). در تنظیم لوایح کتبی و مدافعات و اظهارات شفاهی در دادگاه نیز وکیل موظف است به رعایت صداقت و درستکاری می‌باشد و در این موارد در واقع انجام وظیفه قانونی وکیل نسبت به موکل و دادگاه او را ملزم به رعایت درستی در مدافعات شفاهی و لوایح کتبی در محکمه می‌نماید. درستکاری و صداقت از اصول بنیاد وکالت است که وکلا دادگستری هنگامی که به شغل وکالت نائل می‌شوند باید مطابق ماده ۳۹ آئین‌نامه لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری به خداوند متعال سوگند یاد کنند که در امور شخصی و کارهایی که از طرف اشخاص انجام می‌دهند راستی و درستی را رویه خود قرار دهند. وکلا و مشاوران حقوقی قوه قضائیه نیز برابر ماده ۱۷ آئین‌نامه اجرایی ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۲۳ ه.ش رئیس قوه قضائیه سوگند یاد می‌کنند که راستی و درستی را رویه خود قرار داده و مدافع حق باشند.

– حفظ اسرار موکل و عدم سو استفاده از اسراری که در اختیار او گذاشته شده برای منافع شخصی خود و دیگران

وکیل باید در دفاع از موکل خود امین و رازدار باشد و در دادگاه و نزد دادرس با روش و آیین درست و بهنجار به ارائه مسائل و حقایق پرونده بپردازد؛ چراکه هرگونه کوتاهی در این زمینه، خیانت به این امانت به شمار می‌رود.

بنابر ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، رازداری و حفظ اسرار موکل یکی از وظایف قانونی وکیل دادگستری است. وکلا در برابر موکلین خود موظف به حفظ اسرار می‌باشد و این وظیفه حرفه‌ای حتی پس از پایان یا قطع رابطه وکالتی با موکل نیز باید استمرار یابد حتی

اگر اختلافی بین آن‌ها به وجود آمده باشد و یا وکالت قبل از انجام موضوع آن از طرف وکیل یا موکل مرتفع شده باشد؛ بنابراین وکیل منعزل نیز موظف به حفظ اسرار موکل خود می‌باشد. وکلا باید در حفظ اسرار و اطلاعات محرمانه موکل خود نهایت تلاش خود را به عمل آورده، به‌طور مثال در نگهداری پرونده‌های موکلین و در دسترس نبودن آن‌ها دقت لازم مبذول فرموده و از مکالمات دور از احتیاط درباره موکل اجتناب نمایند.

در مورد حفظ اسرار موکل ماده ۳۰ قانون وکالت ۱۳۱۵ چنین مقرر می‌دارد: «وکیل باید اسراری را که به‌واسطه وکالت از طرف موکل مطلع شده و همچنین اسرار مربوط به حیثیات و شرافت و اعتبارات موکل را حفظ نماید».

در آئین‌نامه لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۳۴ برای افشاء اسرار موکل مجازات انتظامی درجه ۵ یعنی ممنوعیت از ۳ ماه تا یک سال از شغل وکالت در نظر گرفته شده است (ماده ۸۱ لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری).

- رعایت حدود اختیارات در وکالت

همان‌گونه که در ماده ۳۵ آیین دادرسی مدنی بیان شده است، وکیل موظف است حدود اختیارات خود در وکالت‌نامه را رعایت کند و از آن تجاوز ننماید (احمد پور و احمدی‌نژاد، ۱۳۹۵: ۲)؛ زیرا وکالت نیابت در تصرف است و هرگونه عمل وکیل خارج از حدود اذن و اختیارات تفویضی از طرف موکل در واقع فضولی بود و تابع احکام فضولی است. دامنه اختیارات وکیل آن مواردی است که در وکالت‌نامه صراحتاً قیدشده و یا برحسب قرائن، عرف و عادت جزء اختیارات وکیل می‌باشد چنانچه ماده ۶۶۷ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «وکیل باید در تصرفات خود مصلحت موکل را مراعات نماید و از آنچه موکل بالصراحه به او اختیار داده یا حسب قرائن و عرف و عادت داخل اختیارات اوست تجاوز نکند» (محمدی، ۱۳۸۳: ۲۳۲).

- دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در مورد وکالت

همان‌گونه که در قرآن کریم در آیه ۲۴۷ سوره بقره نیز بدان تأکید شده است، شاخصه اصلی در انتخاب فرد اصلح و شایسته، علم و توانمندی او می‌باشد زیرا دفاع از حق و حمایت از مظلومین بدون تردید نیازمند علم، تخصص و درایت می‌باشد (شوشتری، ۱۳۹۰: ۳۹). نظام حقوقی ما مدون و نوشته شده می‌باشد، لذا وکیل حرفه‌ای باید ضمن آموختن قانون از آخرین آراء و قوانین مصوب و تغییرات روز آگاه باشد (کشاورز، ۱۳۹۰: ۷).

- صبر و بردباری و حوصله وکیل در شنیدن شرح مواقع موکل و درک صحیح آن

صبر و بردباری وکیل در شنیدن سرگذشت و شرح مواقع موکل و درک صحیح آن و اخذ توضیحات لازم از موکل یکی از فاکتورهای اساسی در قبول وکالت می‌باشد. وکیل خوب شخصی است که موضوع و توضیحات آن را با سعه‌صدر و حوصله بشنود و از موکل بخواهد

بدون سوءنیتی به‌درستی تمام اطلاعات لازم را در اختیار وی قرار دهد.
 - عدم استفاده از راه‌های غیراخلاقی و غیرقانونی جهت جمع‌آوری مدارک و بهره‌گیری از روش‌ها و ابزارهای قانونی در راه کمک حقوقی به موکل خود
 وکیل یاری‌دهنده کشف حقیقت و دفاع‌کننده از حقوق افراد می‌باشد. این کشف حقیقت در خدمت تأمین منافع خصوصی افراد و حمایت از مصالح عمومی می‌باشد؛ اما این حقیقت نمی‌تواند به هر شیوه و وسیله‌ای، به‌ویژه طرق و شیوه‌های نامشروع و غیرقانونی به دست آید (تدین، ۱۳۸۸: ۴۴).

- احترام و فروتنی و قاطعیت و شجاعت توأم با انعطاف‌پذیری بجا

شجاعت و شهامت یکی از اوصاف لازم جهت تصدی وکالت و قضاوت می‌باشد. علی‌رغم آن‌که اصل بر عدالت و بی‌طرفی مقامات قضایی است؛ اما در برخی مواقع به علل مختلف ممکن پرونده از مسیر عدالت منحرف گردد. در چنین مواقعی وکیل می‌بایست شجاعت، درایت و پشتکار و با رعایت ادب و احترام و حرمت دادگاه مورد را به دادگاه تذکر دهد و در صورت عدم توجه به تذکرات و دفاعیات، وکیل باید برای احقاق حقوق و جلوگیری از تضییع حقوق موکل از طرق قانونی اقدام نماید (انصافداران، ۱۳۸۵: ۱۱۲).

- تشویق به صلح و سازش

اسلام سفارشات موکدی بر اصلاح ذات‌البین و ایجاد سازش میان مردم دارد و روایات و احادیث متعددی در این زمینه موجود می‌باشد. تلاش جهت ایجاد سازش در بعضی از دعاوی یکی از وظایف قانونی وکیل دادگستری است که ماده ۳۱ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری (مصوب ۱۳۵۶/۳/۲۵) در این باره مقرر می‌دارد: «وکلائی دادگستری در دعاوی حقوقی و یا در دعاوی جزایی که باگذشت شاکی تعقیب قانونی آن موقوف می‌شود قبل از اقامه دعوی سعی نمایند بین طرفین دعوا سازش دهند و انجام این وظیفه را در دادخواست و یا ضمن دفاع تصریح نمایند همچنین بعد از طرح دعوا و در جریان رسیدگی نیز مساعی خود را در این زمینه معمول دارند».

- اعلام صریح و شفاف حق‌الوکاله به موکل

یکی از مسائل اساسی در شغل وکالت بحث حق‌الوکاله می‌باشد. اعلام صریح و شفاف حق‌الوکاله از ضروریات لازم جهت پیشگیری از هر نوع اختلاف بین وکیل و موکل می‌باشد. یک قاضی انگلیسی گفته است: وکیل دادگستری دو دشمن دارد، یکی طرف دعوی و دیگری موکل که معتقد است وکیل برای گرفتن حق او، بی‌جهت از او حق‌الوکاله گرفته است (کشاورز، ۱۳۹۰: ۴۲).

پس از استخراج و جمع‌آوری شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت با بهره-

گیری از اصطلاحات مناسب ۳۱ مؤلفه استخراجی در ۱۶ مقوله کلی که توضیحات آن‌ها بیان شده است و برای ارباب‌رجوع و افراد مراجعه‌کننده به دادگستری که دارای پرونده قضایی و وکیل بودند، قابل فهم باشند و بتوانند در آن مورد اظهارنظر کنند، ادغام و دسته‌بندی شد و جهت ارزیابی و کلاسی استان اردبیل به صورت پرسشنامه در اختیار آن‌ها قرار گرفت. در پرسشنامه طراحی شده سعی شد تا از اصطلاحات کلی، شفاف و جامع استفاده شود تا درک اصول اخلاقی وکالت را قابل فهم‌تر و آسان‌تر سازد.

جدول شماره (۲). شاخص‌های توصیفی و نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای اعتباریابی اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت از دیدگاه موکلان

ردیف	گویه	میانگین	انحراف استاندارد	خطای انحراف استاندارد	t	df	sig
۱	پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی	۴/۹۲	۰/۲۷	۰/۰۳	۱۲۶/۹۴	۴۹	۰/۰۰
۲	دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در مورد وکالت	۴/۷۲	۰/۵۷	۰/۰۸	۵۸/۲۶	۴۹	۰/۰۰
۳	اعلام صریح و شفاف حق الوکاله به موکل	۴/۶۶	۰/۵۱	۰/۰۷	۶۳/۴۳	۴۹	۰/۰۰
۴	رعایت مصلحت موکل	۴/۶۴	۰/۵۲	۰/۰۷	۶۲/۴۶	۴۹	۰/۰۰
۵	وفاداری و امانت داری نسبت به موکل و نپذیرفتن وکالت از جانب طرفین دعوا و نیز راهنمایی نکردن هر دو باهم (تعارض منافع)	۴/۶	۰/۷۸	۰/۱۱	۴۱/۵۷	۴۹	۰/۰۰
۶	حفظ اسرار موکل و عدم سو استفاده از اسراری که در اختیار او گذاشته شده برای منافع شخصی خود و دیگران	۴/۶	۰/۵۷	۰/۰۸	۵۹/۹۲	۴۹	۰/۰۰
۷	دوری از ایجاد مزاحمت و سوءاستفاده	۴/۵۶	۰/۵	۰/۰۷	۶۴/۳۰	۴۹	۰/۰۰

						از موکل	
۰/۰۰	۴۹	۳۲/۷۲	۰/۱۲	۰/۹۱	۴/۲۴	صبر و بردباری و حوصله و کیل در شنیدن شرح ماوقع موکل و درک صحیح آن	۸
۰/۰۰	۴۹	۳۴/۶۴	۰/۱۱	۰/۸۲	۴/۰۲	احترام و فروتنی و قاطعیت و شجاعت توأم با انعطاف‌پذیری بجا	۹
۰/۰۰	۴۹	۶۰/۰۱	۰/۰۶	۰/۴۹	۴/۰۲	صداقت، درستکاری	۱۰
۰/۰۰	۴۹	۳۰/۰۴	۰/۱۳	۰/۹۳	۳/۹۸	رعایت حدود اختیارات در وکالت	۱۱
۰/۰۰	۴۹	۳۵/۳۹	۰/۱۱	۰/۷۹	۳/۹۸	عدم استفاده از راه‌های غیراخلاقی و غیرقانونی جهت جمع‌آوری مدارک و بهره‌گیری از روش‌ها و ابزارهای قانونی در راه کمک حقوقی به موکل خود	۱۲
۰/۰۰	۴۹	۲۹/۷۴	۰/۱۲	۰/۹	۳/۸	رعایت ادب و احترام و رفتار احترام‌آمیز با مقامات اداری، قضایی و دیگر افراد درگیر در پرونده	۱۳
۰/۰۰	۴۹	۵۴/۲۹	۰/۰۶	۰/۴۹	۳/۸	عدم ایجاد اخلاخل در روند کاری جلسه دادگاه	۱۴
۰/۰۰	۴۹	۳۸/۰۹	۰/۰۹	۰/۶۹	۳/۷۴	رعایت و حفظ شأن وکالت و رفتار مسئولانه و رسمی در انظار عمومی	۱۵
۰/۰۰	۴۹	۲۳/۳۲	۰/۱۵	۱/۰۷	۳/۵۴	تشویق به صلح و سازش	۱۶

$P \leq 0.05^*$ $P \leq 0.01^{**}$

نتایج بیانگر آن است که از دیدگاه موکلان و ارباب رجوع، مؤلفه «پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی» ($\text{Sig}=0/00$; $t=126/94$)، «دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در مورد وکالت» ($\text{Sig}=0/00$; $t=58/26$)، «اعلام صریح و شفاف حق‌الوکاله به موکل» ($\text{Sig}=0/00$; $t=63/43$)، «رعایت مصلحت موکل» ($\text{Sig}=0/00$; $t=62/46$)، «وفاداری و امانت داری نسبت به موکل و نپذیرفتن وکالت از جانب طرفین دعوا و نیز راهنمایی نکردن هر دو باهم (تعارض منافع)» ($\text{Sig}=0/00$; $t=41/57$)، «حفظ اسرار موکل و عدم سو استفاده از اسراری که در اختیار او گذاشته شده برای منافع شخصی خود و دیگران» ($\text{Sig}=0/00$; $t=59/92$)، «دوری از ایجاد مزاحمت و سوءاستفاده از موکل» ($\text{Sig}=0/00$; $t=64/30$)، «صبر و بردباری و حوصله و کیل در شنیدن شرح ماقوع موکل و درک صحیح آن» ($\text{Sig}=0/00$; $t=32/72$)، «احترام و فروتنی و قاطعیت و شجاعت توأم با انعطاف‌پذیری بجا» ($\text{Sig}=0/00$; $t=34/64$)، «صداقت، درستکاری» ($\text{Sig}=0/00$; $t=60/01$)، «رعایت حدود اختیارات در وکالت» ($\text{Sig}=0/00$; $t=30/04$)، «عدم استفاده از راه‌های غیراخلاقی و غیرقانونی جهت جمع‌آوری مدارک و بهره‌گیری از روش‌ها و ابزارهای قانونی در راه کمک حقوقی به موکل خود» ($\text{Sig}=0/00$; $t=35/39$)، «رعایت ادب و احترام و رفتار احترام‌آمیز با مقامات اداری، قضایی و دیگر افراد درگیر در پرونده» ($\text{Sig}=0/00$; $t=29/74$)، «عدم ایجاد اخلال در روند کاری جلسه دادگاه» ($\text{Sig}=0/00$; $t=54/29$)، «رعایت و حفظ شأن وکالت و رفتار مسئولانه و رسمی در انظار عمومی» ($\text{Sig}=0/00$; $t=38/09$) و «تشویق به صلح و سازش» ($\text{Sig}=0/00$; $t=23/32$) می‌باشد. همگی مؤلفه‌ها در سطح $0/01$ معنادار می‌باشند.

با توجه به نتایج حاصل از جدول شماره (۲)، بر اساس میانگین‌های به‌دست‌آمده برای هر مؤلفه می‌توان بیان کرد که مؤلفه‌های پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی با میانگین $4/92$ و دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در مورد وکالت با میانگین $4/72$ بیشترین میانگین را داشتند که بدین معنی می‌باشد که این دو مؤلفه بیشتر از سایر مؤلفه‌ها و اصول اخلاقی از نظر موکلان اهمیت دارند. همچنین تشویق به صلح و سازش با میانگین $3/54$ و مؤلفه رعایت و حفظ شأن وکالت و رفتار مسئولانه و رسمی در انظار عمومی با میانگین $3/74$ کمترین میانگین را داشتند، که به معنای آن است که این مؤلفه‌ها و اصول اخلاقی کمتر مورد توجه موکلان می‌باشد.

آنچه از مجموعه شاخص‌ها و اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای در شغل وکالت در این پژوهش شناسایی و موردبررسی قرار گرفت در نمودار شماره (۱) آورده شده است.

نتیجه‌گیری

وکالت یکی از نهادهای حقوقی قدیمی است که سابقه تاریخی طولانی دارد. تاریخ تمدن و سرنوشت و تکامل اقوام و ملل نشان می‌دهد مساعدت حقوقی به مردم و ارشاد و راهنمایی آن‌ها در این زمینه، در مواردی که اختلافات مالی یا خانوادگی پیدا می‌نمودند و همچنین دفاع از آن‌ها در مواردی که به نقض آداب و رسوم یا ارتکاب جرمی علیه اجتماع یا اشخاص متهم گردیده و تحت تعقیب قرار می‌گرفتند، هم‌زمان با داوری و قضا پا به عرصه‌ی وجود گذاشته است. نظر به اینکه هر کشوری برای داشتن کشوری باثبات می‌بایست با درک تحولات حقوقی سایر کشورها، از نقاط مثبت حقوقی آن‌ها در شکل‌گیری قواعد حقوقی خود کمک بگیرد و از طرفی تحکیم پایه‌های تئوریک و عملی آیین دادرسی کیفری که در چهارچوب دفاع از حقوق یک متهم توسط یک وکیل به منظور برقراری حقوق و آزادی بشری اجرائی می‌شود، لذا انجام تحقیقات و مطالعات علمی برای شناسایی حقوق و وظایف و کلا ضرورت پیدا می‌کند.

در پژوهش حاضر اصول اخلاقی و سلوک حرفه‌ای وکالت شناسایی و از نظر موکلان مورد اعتباریابی قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که مهم‌ترین اصول اخلاقی وکالت شامل: پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی، دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در مورد وکالت اعلام صریح و شفاف حق الوکاله به موکل، رعایت مصلحت موکل، وفاداری و امانت داری نسبت به موکل و نپذیرفتن وکالت از جانب طرفین دعوا و نیز راهنمایی نکردن هر دو باهم (تعارض منافع)، حفظ اسرار موکل و عدم سو استفاده از اسراری که در اختیار او گذاشته شده برای منافع شخصی خود و دیگران و... می‌باشند که در جدول شماره (۲) به صورت کامل آورده شده است. با توجه به اینکه معیار مطلوبیت میانگین ۴ به بالا در نظر گرفته شد؛ نتایج نشان می‌دهد که ۱۰ شاخص دارای میانگین ۴ به بالا بودند که نشان می‌دهد این اصول اخلاقی از نظر موکلان دارای اهمیت بالایی می‌باشند که شامل: پیگیری و مراقبت‌های لازم در تعقیب دعوی، دارا بودن صلاحیت علمی مطلوب و متعارف در مورد وکالت، اعلام صریح و شفاف حق الوکاله به موکل، رعایت مصلحت موکل، وفاداری و امانت داری نسبت به موکل و نپذیرفتن وکالت از جانب طرفین دعوا و نیز راهنمایی نکردن هر دو باهم (تعارض منافع)، حفظ اسرار موکل و عدم سو استفاده از اسراری که در اختیار او گذاشته شده برای منافع شخصی خود و دیگران، دوری از ایجاد مزاحمت و سوءاستفاده از موکل، صبر و بردباری و حوصله وکیل در شنیدن شرح موقوف موکل و درک صحیح آن، احترام و فروتنی و قاطعیت و شجاعت توأم با انعطاف‌پذیری بجا، صداقت و درستکاری می‌باشند.

سایر مؤلفه‌ها و سلوک اخلاقی حرفه‌ای که دارای میانگین کمتر از ۴ می‌باشد، نشان می‌دهد که این مؤلفه‌ها و اصول اخلاقی کمتر مورد توجه موکلان می‌باشند از جمله: رعایت حدود

اختیارات در وکالت، عدم استفاده از راه‌های غیراخلاقی و غیرقانونی جهت جمع‌آوری مدارک و بهره‌گیری از روش‌ها و ابزارهای قانونی در راه کمک حقوقی به موکل خود، رعایت ادب و احترام و رفتار احترام‌آمیز با مقامات اداری، قضایی و دیگر افراد درگیر در پرونده، عدم ایجاد اختلال در روند کاری جلسه دادگاه، رعایت و حفظ شأن وکالت و رفتار مسئولانه و رسمی در انتظار عمومی، تشویق به صلح و سازش.

ایفای مسئولیت در کسوت مشاغلی به‌مانند قضاوت و وکالت، سرنوشت و حقوق افراد را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و حتی گاهی زیر و رو می‌کند. پس این‌گونه مشاغل، متفاوت از دیگر شغل‌های اداری و آزاد می‌باشند. این تفاوت نه در اسم و رسم بلکه در میزان تأثیر بر سرنوشت افراد و اجتماع است. از این رو وکیل و وکالت یکی از ابزارهای اساسی در زمینه آگاهی از حقوق و اجرای عدالت و احقاق حق مردم جامعه به شمار می‌رود. علیرغم اینکه حقوق و وظایف وکلا در قوانین و آیین‌نامه‌های مختلف مشخص شده است اما قوانین نانوشته زیادی وجود دارد که بر اساس اصول اخلاق و رفتار حرفه‌ای رعایت آن‌ها بر عهده وکلا می‌باشد. وظایف اخلاقی در واقع تعهداتی است که اشخاص بر اساس وجدان و اخلاق، خود را ملزم به انجام آن می‌دانند. این‌گونه وظایف دامنه بسیار وسیع و گسترده‌ای دارد و در جوامع مختلف بر اساس شرایط فرهنگی، اجتماعی و دینی دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد که در پژوهش حاضر برخی از آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

لازم به ذکر است که وکیل به‌عنوان یک انسان بایستی به اصول اخلاقی مطلوب و به دیدگاه‌ها در خصوص اصول اخلاقی مطلوب اولویت و اهمیت دهد؛ اما به‌عنوان یک عضو کانون وکلا و سازمان حقوقی بایستی مجموعه‌ای از استانداردهای رفتار کاری در سیستم ارزش‌های کاری خود را رعایت کند.

در اکثر مشاغل علی‌الخصوص مشاغل حساسی مثل وکالت، قضاوت، پزشکی و... نظامنامه‌هایی برای این حرف به‌عنوان مرامنامه‌های وظایف حرفه‌ای تدوین می‌گردد. این نظامنامه‌ها در بعضی مواقع دارای ضمانت اجرایی است ولی در اکثر مواقع فقط به‌صورت یک مرامنامه می‌باشد که دارای ضمانت اجرای قانونی نبوده و شاغلین به این حرفه تنها از نظر اخلاقی خود را ملزم به آن می‌دانند. به همین منظور خصائل و فضایل اخلاقی به تدریج وارد قانون گشته تا آنجا که امروزه بیشتر وظایف اخلاقی به‌مانند صداقت و درستکاری، پاک‌دامنی، وفاداری و امانت داری، رازداری و ... علاوه بر چهره اخلاقی، چهره قراردادی و قانونی نیز به خود گرفته‌اند. همان‌طور که اشاره شد وکیل با قبول حرفه وکالت در قبال موکل، دادگاه و مراجع قضایی، جامعه و آحاد مردم و همکاران خود دارای مسئولیت قراردادی، قانونی و اخلاقی دارد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. احمد پور، ایوب؛ احمدی نژاد، زهرا (۱۳۹۵). تبیین رعایت حدود وکالت از سوی وکیل در فقه و نظام حقوقی ایران، کنفرانس بین‌المللی هزاره سوم و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، www.SID.ir
۲. انصافداران، محمدرضا (۱۳۸۵). بررسی تطبیقی وظایف حرفه‌ای وکیل دادگستری، تهران: انتشارات جنگل.
۳. آهنگچیان، محمدرضا؛ حسینی، مجتبی؛ هاشمی، فروزان سادات؛ طاطاری، یونس (۱۳۹۵). پدیدارشناسی تقلب در امتحانات: تجارب زیسته دانشجویان کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۲(۲)، صص ۲۴-۱.
۴. تدین، عباس (۱۳۸۸). مشروعیت تحصیل دلیل در حقوق ایران و فرانسه، تازه‌های علوم جنایی، تهران: نشر میزان.
۵. ساعد، محمدجعفر (۱۳۹۰). "اخلاق حرفه‌ای وکالت و رابطه آن با حقوق شهروندی"، مجموعه مقالات نخستین اجلاس کنگره ملی وکلا، انتشارات کانون وکلای اصفهان.
۶. ساکت، محمدحسین (۱۳۸۵). دادکاوی؛ روزه‌ای به اندیشه‌نگاری حقوقی، تهران: شرکت سهامی انتشار، چ ۱.
۷. شوشتری صحنه، سحر (۱۳۹۰). نظام حقوقی وکالت در اسلام، مجموعه مقالات همایش نواندیشی در قلمرو وکالت، تهران: انتشارات فکر سازان.
۸. کشاورز، بهمن (۱۳۹۰). "اسبب‌شناسی وکالت دادگستری"، خبرنامه کانون وکلای دادگستری استان اصفهان، ش ۶۳.
۹. کشمیری، الریان حسین لون (۱۳۸۸). اخلاق در قرآن از دیدگاه امام خمینی، مجموعه مقالات همایش اندیشه‌های قرآنی امام خمینی، موسسه نشر و عروج، چاپ اول.
۱۰. محمدی، ابوالحسن (۱۳۸۳). مبانی استنباط حقوق اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چ ۱۷.
۱۱. مرادی، امیر (۱۳۹۰). "اخلاق حرفه‌ای وکالت با تأکید بر اندیشه‌های اخلاقی امام خمینی (ره)"، مجموعه مقالات همایش نواندیشی در قلمرو وکالت، تهران: انتشارات فکر سازان.
۱۲. نصرالله قهرمانی (۱۳۷۷). مسئولیت مدنی وکیل دادگستری، تهران: نشر گندم، چ ۱.
۱۳. واحدی، قدرت الله (۱۳۸۴). آیین دادرسی مدنی، تهران، نشر میزان، چ ۴.

14. Jabbari H, Rahmani H. (2010). *Assessing of ethical considerations in accounting*. Journal of Ethics in Science and Technology; 5(3, 4): 47-56. (In Persian).
15. Saki, R. (۲۰۱۱). *Ethics in educational research and its components*. Ethics in Science and Technology Journal, ۶ (۲), ۴۷-۵۸ (in Persian).

آیین‌نامه‌ها و قوانین

۱۶. آیین‌نامه لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۳۴ و اصلاحات بعدی.
۱۷. آیین‌نامه "نظام‌نامه" قانون وکالت مصوب ۱۳۱۶.
۱۸. قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری مصوب ۱۳۵۶.
۱۹. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵.
۲۰. قانون وکالت مصوب ۱۳۱۵.
۲۱. لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۳۳.

Archive of SID